

Якісне застосування положень кримінального законодавства є ключовим чинником забезпечення законності, справедливості та ефективного функціонування системи кримінальної юстиції. Саме від належної реалізації норм кримінального права значною мірою залежить охорона прав і свобод особи, а також захист основних суспільних цінностей і благ, ефективне впровадження кримінально-правових заходів. Водночас неточне застосування кримінально-правових норм здатне негативно позначатися на зазначених процесах, що, у свою чергу, обмежує ефективність функціонування системи кримінальної юстиції. Свої міркування з цього приводу висловлює доктор юридичних наук доктор теології, професор, член-кореспондент НАПрН України, заслужений діяч науки і техніки України Є.Л. Стрельцов

**"Безкарність - найбільше заохочення злочину."
Марк Туллій Цицерон**

Постулати кримінального законодавства та їх інтерпретація у практичній діяльності

Загалом по темі

Кримінальне законодавство України, або, як визначено у частині першій статті 3 Кримінального кодексу України (далі — КК), законодавство про кримінальну відповідальність, становить, власне, Кримінальний кодекс України, який ґрунтується на положеннях Конституції України, а також на загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права. Це законодавство, з огляду на притаманну йому галузеву специфіку, унормовує суспільні відносини у сфері боротьби зі злочинністю, формуючи нормативну основу для державної та суспільної реакції на найбільш небезпечні діяння, які визнаються кримінально протиправними посяганнями. Особливої уваги заслуговує положення частини третьої зазначеної статті КК, відповідно до якого: «кримінальна протиправність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим Кодексом». Це положення чітко окреслює основну роль кримінального закону, що полягає у правовому забезпеченні протидії кримінально-протиправним посяганням. Водночас важливо наголосити, що кримінальне законодавство не повинно

розглядатися як «всепереможний» засіб, здатний самотійно вирішити всі соціальні проблеми. Його функціонування є лише одним із елементів складного механізму системи кримінальної юстиції. Проте не менш важливим є й те, що саме кримінальне право є тою правовою платформою (базою), яка легітимізує застосування найсуворіших примусових заходів до осіб, винних у вчиненні кримінально протиправних діянь (*Стрельцов Є.Л. Рациональний дискурс про кримінальне право: монографія. Київ: Юрінком Прес, 2024. 468 с.*).

Сам же КК, у певному сенсі, може бути образно представлений як довідник небезпечних «хвороб», у якому визначено загальні підходи до розуміння його положень, види та конкретні ознаки таких «хвороб», а також види можливих «ліків», які потрібно (можливо) застосовувати для «лікування» відповідних «хвороб». Наявність такого «довідника» має надзвичайно важливе значення, адже за умови його належної якості, він забезпечує основу для точного визначення «діагнозу». Водночас, остаточне встановлення «діагнозу» та «лікування» «хворої» особи відбувається завдяки здійсненню всієї сукупності взаємопов'язаних дій, починаючи з первісних кроків встановлення ознак «захворювання», що створює передумову для призначення ефективного «лікування». Такий комплекс заходів - і остаточний «діагноз» і остаточне «лікування» - має сприяти соціальному «оздоровленню» такого хворого, «оздоровленню» загальної обстановки у суспільстві. У разі ж, якщо цей механізм функціонує неефективно — «діагноз» не встановлюється належним чином, «лікування» не дає очікуваних результатів, і внаслідок цього «хворий» перетворюється у «хронічного носія хвороби», з усіма відомими наступними негативними наслідками. виступає дуже важливою складовою - «діагностичним» довідником всього такого «ланцюга» забезпечення соціального «здоров'я» хворої особи та суспільства (*Стрельцов Є.Л. «Діагностичний» довідник з кримінального права: зміст та спрямованість. ЮВУ, 2020, № 38, с. 12-18; № 39, с. 16-22*). У цьому контексті цілком доречною є аналогія з профілактичною медициною, логіка якої передбачає послідовність: встановлення симптомів → постановка діагнозу → призначення лікування → здійснення профілактичних заходів → відновлення «здоров'я» як особи, так і суспільства в цілому. Таку ж послідовність можна, в образному сенсі, застосувати до функціонування системи кримінальної юстиції, у межах якої кримінальне право виступає дуже важливою складовою - «діагностичним» довідником всього такого «ланцюга» забезпечення соціального «здоров'я» хворої особи та суспільства (*Стрельцов Є.Л. «Діагностичний» довідник з кримінального права: зміст та спрямованість. ЮВУ, 2020, № 38, с. 12-18; № 39, с. 16-22*). У зв'язку з цим, по-перше, важливо усвідомлювати значення такого «довідника», а по-друге — звернутися безпосередньо до основних його положень - чинного КК.

Почнемо з відомих постулатів

Предметом законодавства, як на рівні окремої галузі, так і в межах усієї системи законодавства, є сукупність якісно однорідних суспільних відносин, що регламентовані нормами відповідного законодавства, - перший постулат. Саме предмет законодавчого регулювання, і це слід особливо підкреслити, визначає, на яку групу суспільних відносин спрямовано вплив конкретної галузі законодавства. Такі суспільні відносини для кожної галузі права повинні мати однорідний (типовий) характер, відігравати суттєву роль у процесах суспільного розвитку та об'єктивно потребувати нормативного врегулювання. Відповідно до частини другої статті 1 КК, саме у цьому кодифікованому нормативно-правовому акті визначено коло суспільних відносин, які є предметом цього законодавства. Йдеться про: суспільно небезпечні діяння, що визнаються кримінальними правопорушеннями, а також про покарання, які застосовуються до осіб, винних у їх вчиненні. Саме кримінальне правопорушення та покарання становлять центральні інститути кримінального права.

Наступним постулатом є розуміння того, що предмет конкретної галузі законодавства, зокрема кримінального, значною мірою визначає її завдання. У цьому контексті завдання КК закріплено в частині першій статті 1, де зазначено, що метою цього кодифікованого акту є «правове забезпечення охорони» найважливіших соціальних цінностей і благ від кримінально протиправних посягань, а також забезпечення миру та безпеки людства і запобігання кримінальним правопорушенням.

Предмет і завдання кримінального законодавства безпосередньо зумовлюють його основну функцію, тобто визначають суспільне значення цієї галузі права (академік М.І. Бажанов). У цьому контексті важливо звернути увагу на одне принципово важливе положення: вся система законодавства України, як і кожна її галузь, виконує загальнорегулювальну функцію, яка полягає в унормуванні суспільних відносин, що потребують правового упорядкування. Водночас, кожна галузь законодавства, відповідно до специфіки власного предмета та завдань, виконує також специфічну, «власну» функцію. Так, для кримінального законодавства такою узагальненою функцією виступає охоронна функція (*Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.; За ред. проф. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тацій. – 2-е вид., переробл. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2005, с. 10*).

Реалізація цієї охоронної функції здійснюється, передусім, шляхом застосування імперативних норм, тобто таких, що «...прямо визначають

правила поведінки та виражаються в категоричних розпорядженнях держави... та регулюють правовідносини, що мають виключне та особливе значення для держави чи суспільства...» (*Верховний Суд пояснив, які норми права України є «імперативними»*. <https://pravo.ua/verkhovnyi-sud-poiasnyv-iaaki-normy-prava-ukrainy-ie-imperativnymy/>). Більше того, імперативні норми не просто становлять кількісну більшість у структурі кримінального законодавства, а є його фундаментальною складовою - «серцевиною», з якою логічно узгоджуються інші норми кримінального права (*Мітрофанов І.І. Норма та стаття закону про кримінальну відповідальність: проблеми співвідношення. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2011, № 1, с. 54 – 59.* <https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc1/13.pdf>).

Таким чином, до загальних характеристик кримінального законодавства належить, насамперед, встановлення заборонених моделей (шаблонів) поведінки особи, а також визначення підстав кримінальної відповідальності у разі порушення таких заборон, якщо діяння містить склад кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 3 КК України). Виходячи з цього, метод кримінального законодавства слід розглядати як основний юридичний засіб впливу на предмет кримінально-правового регулювання, що спрямований на реалізацію його основної функції - охоронної, з метою досягнення визначених законодавством завдань.

Аналіз взаємопов'язаної «сукупності» характеристик кримінального права та розуміння їх сутності дає підстави стверджувати, що сутнісною ознакою кримінального законодавства, якщо розглядати його у традиційному, а не кон'юнктурному значенні, є саме державний примус. У цьому контексті решта інших обставин, зокрема ті, що стосуються різних форм звільнення особи від кримінальної відповідальності (покарання), а також пошуку інших «компромісних» моделей застосування цього законодавства, не змінюють його сутності. Вони мають слугувати засобами забезпечення справедливості (у філософському вимірі) та законності (у правовому розумінні) застосування примусу, і тому не можуть розглядатися як додаткові функції (підфункції). Їх слід трактувати як підстави та умови застосування кримінального законодавства (*Стрельцов Є.Л. Основна функція кримінального права: підстави та умови реалізації. «IUS PUNIENDI: голоси епох в суголосі днів до 85-річчя від дня народження академіка М.І. Панова (in memoriam)». Круглий стіл. Юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. Харків, 27 вересня 2025 року, с. 6-12*). Таким чином, можна узагальнити сутність викладених положень у формі метафоричного вислову: «Сутність кримінального права — у примусі; а його справедливість і законність — у межах цього примусу».

Форма вираження кримінально-правових приписів

Наступне питання пов'язане з тим, як зазначені положення отримують своє закріплення у так званому письмовому вигляді кримінального законодавства - у формі кримінально-правового припису (у широкому

розумінні цього поняття). Загалом кримінально-правовий припис, що містить визначення конкретної забороненої кримінальною нормою поведінки (диспозиція), а також заходи кримінально-правового характеру (санкції), які наступають (можуть наступити) у разі порушення цієї заборони, реалізується через текст кримінально-правової норми. В цьому тексті, і це слід враховувати, відображена офіційна позиція законодавця (держави) стосовно «його бачення» суспільно небезпечної поведінки, що визнається кримінально-протиправним посяганням, а також примусових державно-правових заходів, які слід застосовувати у разі порушення встановленої заборони. Варто звернути увагу, що у різних державах положення, викладені у диспозиції, мають різні зовнішні форми свого виразу. В Україні, як відомо, у диспозиції визначається саме кримінально-протиправне посягання, без персоніфікації «адресата» правового припису. Саме така форма опису кримінально-протиправного посягання викликає певні дискусії щодо того, до кого адресований цей «текст». На мою думку, варіант, що використовується в національному кримінальному законодавстві, звернений до «усіх». По-перше, це звернення до особи, яка вчинила кримінально-протиправне посягання, оскільки саме цей припис фактично визначає її подальшу юридичну долю. По-друге, цей текст адресований представникам судових та правоохоронних органів, бо встановлює необхідність застосування положень відповідної норми у разі вчинення кримінально-протиправного посягання. Нарешті, цей текст має і ще одного «адресата» - суспільство в цілому, виконуючи певну морально-превентивну роль. Він інформує, що в державі та суспільстві визнаються певні цінності, посягання на які неприпустимі, а також демонструє заходи, які будуть або можуть бути застосовані до осіб, що вчиняють такі дії.

У будь-якому разі можна стверджувати, що кримінально-правова норма є особливою формою соціального буття права, в якій концентрується воля держави, моральний досвід суспільства, а також, так би мовити, раціональна оцінка меж допустимого і забороненого. Така норма, в ідеалі, є (чи має бути) одночасно продуктом людського розуму та його коректором, оскільки саме вона визначає, що суспільство визнає справедливим, а що - суспільно небезпечним. Слід також зауважити, що кримінально-правова норма не обмежується виключно карою. Вона, принаймні в ідеалі, відображає етичні засади спільноти, втілюючи суспільні уявлення про добро, зло, гідність і відповідальність. У цьому розумінні кримінально-правова норма має онтологічний вимір, оскільки впливає не лише на зовнішню поведінку індивіда, а й

значною мірою - на його свідомість, формуючи в особи усвідомлення меж власної свободи. Її сила, у загальному сенсі, полягає не лише у покаранні, а у превентивному впливі, не у репресії, а у структурованому нагадуванні про обов'язок перед іншими членами суспільства. Саме тому кримінально-правову норму доцільно розглядати як символ гармонії між свободою та відповідальністю, у якому юридичне та моральне поєднуються в єдиній системі координат людського буття. У цьому й виявляється (має виявлятися) поєднання прагнення держави з цілями кримінального законодавства, спрямованими на стримування глибинних соціально-негативних процесів, які відбуваються у суспільстві. У нормативному визначенні кримінально-правова норма - це загальнообов'язкове правило поведінки, сформульоване в письмовій формі, зафіксоване в тексті кримінального закону, адресоване невизначеному колу осіб та забезпечене державним примусом у разі його порушення.

Співвідношення кримінально-правової норми і статті КК

У контексті розгляду кримінально-правової норми необхідно звернути особливу увагу на важливе питання - проблему співвідношення кримінально-правової норми та статті КК. Не вдаючись у деталізовану, багаторічну і, по суті, перманентну наукову дискусію з цього приводу, доцільно висловити власне бачення даного співвідношення. Передусім слід констатувати, що кримінально-правова норма і стаття КК - це явища взаємопов'язані, але не тотожні. Їх єдність полягає в тому, що вони є відображенням одного й того самого правового явища - кримінального правопорушення (у широкому розумінні цього поняття). Кримінально-правова норма являє

собою узагальнене правило поведінки, що встановлює заборону на вчинення певного діяння. Водночас сама по собі вона (її положення) лише визначає таку заборону та не може змусити особу діяти відповідним чином, що вимагає її офіційного закріплення у тексті закону, щоб набути нормативно-обов'язкового характеру.

Саме тому включення кримінально-правової норми до складу статті КК, присвоєння їй відповідного номера, структурування у вигляді частини, пункту тощо - і є актом офіційної легалізації норми, внаслідок чого вона перетворюється на юридично обов'язкове правило поведінки. Саме у такому вигляді конкретні діяння розглядаються як формально заборонені, а факт порушення встановленої заборони утворює належну юридичну підставу для притягнення відповідної особи до кримінальної відповідальності. Отже, кримінально-правова норма виступає змістом кримінального закону та може офіційно існувати лише у формі кримінального закону, або, інакше кажучи, стаття КК є юридичною формою закріплення кримінально-правової норми.

Варто нагадати, що саме у диспозиції кримінально-правової норми, закріпленій у відповідній статті КК та структурно організованій у вигляді статті або її частини, визначено склад кримінального правопорушення. Саме наявність цього складу в діянні особи є юридичною підставою для притягнення її до кримінальної відповідальності (ч. 1 ст. 2 КК України). У цілому структура чинного КК України, як кодифікованого нормативно-правового акта, відображає логіку систематизації кримінально-правових норм. Загальна частина формує «фундамент» кримінально-правової системи, Особлива частина - це умовно кажучи «архітектура» кримінального законодавства: «стіни», «перекриття», «вікна», в яких конкретизуються заборонені моделі поведінки, що становлять суспільну небезпеку. Таким чином, сукупність статей Загальної та Особливої частин КК утворює основу функціонування системи кримінальної юстиції.

Деякі суттєві положення щодо змісту та структури статті Особливої частини КК

Слід розпочати з нагадування, що традиційною структурною особливістю статей Особливої частини Кримінального кодексу України є систематизація в їх межах кількох кримінально-правових норм. Як правило, у частині першій кожної такої статті (яка, відповідно до структури Кодексу, позначається як ч. 1, викладено кримінально-правову норму, що визначає основний (простіший) склад відповідного кримінального правопорушення, тобто описується заборонене діяння, за вчинення якого встановлюється кримінальна відповідальність. У цій нормі також зазначаються відповідні санкції, що застосовуються у випадку порушення вказаної заборони.

Частина друга статті містить норму, в якій формулюються кваліфікуючі ознаки основного складу злочину - обставини, що підвищують ступінь суспільної небезпеки діяння, і які тягнуть за собою застосування більш суворої санкції. Відповідно, частина третя передбачає особливо кваліфікуючі ознаки, тобто такі, що свідчать про ще вищий рівень суспільної небезпеки й, відповідно, тягнуть за собою найбільш сувору кримінально-правову реакцію у межах санкцій, передбачених цією ж статтею. У ряді випадків структура статті може також містити інші види кримінально-правових норм, зокрема: норми-дефініції, заохочувальні норми тощо.

Попри це, найбільш типовою є така структура статті Особливої частини КК, де у частині першій визначено основний склад кримінального правопорушення, а в наступних частинах - його кваліфіковані та особливо кваліфіковані різновиди. Умовно їх також можна називати «коригуючими

ознаками», що дозволяють уточнити або деталізувати ознаки відповідного кримінального правопорушення з урахуванням ступеня його небезпечності.

Як приклад, доцільно звернутися до статті 127 КК України - «Катування»: у частині першій наведено основний склад кримінального правопорушення з описовою диспозицією, в якій зазначено, що катуванням є «умисне діяння, спрямоване на заподіяння особі сильного фізичного болю чи морального страждання з метою...»; у частині другій - кваліфікуючі ознаки, зокрема: вчинення діяння повторно, за попередньою змовою групою осіб, а також з мотивів дискримінації (расової, національної, релігійної тощо); у частині третій - особливо кваліфікуючі ознаки, а саме: вчинення дій, передбачених ч. 1 або ч. 2, представником держави, у тому числі іноземної. Цей приклад чітко демонструє, що всі ознаки та обставини, які характеризують одне й те саме кримінально-протиправне посягання, об'єднані в межах однієї статті, яка, в свою чергу, охоплює кілька кримінально-правових норм (частин конкретної статті), систематизованих залежно від ступеня суспільної небезпеки відповідного діяння.

Детальніше про певні складнощі щодо визначення (не визначення) таких положень

У цьому розділі увагу зосереджено на низці суттєвих аспектів, пов'язаних із внутрішньою структурою кримінально-правових приписів. Їх усвідомлення є необхідною передумовою адекватного розуміння та точного застосування норм кримінального законодавства, оскільки йдеться не лише про змістовне наповнення, а й про форму закріплення відповідних положень у тексті Кримінального кодексу. Як було зазначено у попередньому розділі, статті Особливої частини КК України, як правило, містять декілька кримінально-правових норм, об'єднаних навколо одного складу кримінального правопорушення. Однак, розташування цих норм у межах статті, їх змістова наповненість, а також взаємозв'язок між частинами статті, нерідко породжують певні складнощі правотлумачення.

Одна з таких проблем пов'язана з встановленням наявності кримінально-протиправного посягання, визначеного в Особливій частині КК. Наприклад, як розцінювати ситуацію, коли, внаслідок певних обставин, частина перша статті КК, у якій традиційно закріплюється основний (базовий) склад кримінального правопорушення, втрачає свою чинність (наприклад, у зв'язку з декриміналізацією) або не охоплює діяння, вчинене особою? У такому випадку виникає необхідність з'ясувати правовий статус «наступних» частин цієї ж статті (похідних кримінально-правових норм), тобто кваліфікованих або особливо кваліфікованих складів, що містять додаткові (обтяжуючі) ознаки. Це, своєю чергою, зумовлює запитання: чи можуть ці кваліфіковані склади існувати автономно, як самостійні кримінальні правопорушення, у разі відсутності базового (основного) складу у відповідній статті? Або, іншими словами: чи допустиме кваліфікування діяння на підставі ч. 2 або ч. 3 статті КК у ситуації, коли ч. 1 цієї статті втратила чинність або не охоплює вчинене діяння? У межах традиційного доктринального підходу вважається, що «зникнення» основного складу

кримінального правопорушення тягне за собою і втрату чинності (юридичної сили) похідних- кваліфікованих та особливо кваліфікованих - складів.

Враховуючи подальший аналіз цієї проблематики, доцільно навести низку аргументів на підтримку такої позиції. У кримінальному праві діє фундаментальний принцип *nullum crimen, nulla poena sine lege* (немає злочину й покарання без вказівки в законі). Це означає, що у разі виключення базового складу з КК або відсутності його ознак у вчиненому діянні, так звані «корегуючі» склади (кваліфіковані чи особливо кваліфіковані склади) не можуть існувати самостійно, якщо законодавець не передбачив їх у вигляді окремих норм із власною базовою структурою складу правопорушення. Додатково слід враховувати, що кваліфіковані склади не мають самодостатньої конструкції, оскільки вони функціонують як надбудова над основним складом, зокрема, через додавання до нього обтяжуючих ознак, які в кожному конкретному випадку офіційно визнаються кваліфікуючими.

Таким чином, у разі відсутності основного складу кваліфікуючі ознаки фактично «відірвані» від своєї «основи» і юридично не мають кримінально-правового значення. Ілюстративним прикладом може слугувати аналогія з медичною практикою: за відсутності діагнозу «пневмонія» неможливо поставити діагноз «пневмонія з ускладненнями». На завершення варто послатися на ще одне концептуальне положення, що знаходить своє місце у правовій доктрині: *nullum crimen sine fundamento* - немає злочину без підстави (основи), або кажучи інакше: немає основного злочину – немає й похідного. Це положення потребує обов'язкового врахування як при нормотворенні, так і при правозастосуванні.

Ще однією важливою обставиною, що потребує окремої уваги в межах аналізу кримінально-правових норм, є наявність окремих положень і визначень всередині частин статей КК. Одним із напрямів відповідного дослідження є встановлення та розмежування кримінально-правових приписів залежно від їхньої форми — як одиничних або множинних, що в загальному контексті охоплюється положеннями теорії множинності кримінальних правопорушень. Зазначене знайшло нормативне відображення у розділі VII КК України «Повторність, сукупність та рецидив кримінальних правопорушень». У загальному розумінні під множинністю кримінальних правопорушень слід розуміти вчинення особою двох або більше одиничних кримінальних правопорушень, кожне з яких містить самостійний склад і може виступати окремою підставою для кримінальної відповідальності. Такий підхід підтримується як у теорії кримінального права, так і в практиці його застосування (див.: *Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник / За ред. Є. Л. Стрельцова. Х.: Одиссей, 2009. С. 163*).

Водночас, одиничним кримінальним правопорушенням визнається діяння, відповідальність за яке передбачена окремою кримінально-правовою нормою, зазвичай викладеною в одній частині статті Кримінального кодексу України. Утім, це питання залишається складним як у теоретичному вимірі, так і в контексті практичного правозастосування, що зумовлює потребу в його детальному аналізі. Зазначені особливості мають встановлюватися з

урахуванням змісту відповідної кримінально-правової норми, що нерідко впливає з розуміння закріпленого текстуального визначення правопорушення.

Одним із напрямів такого аналізу є розмежування одиничних кримінальних правопорушень «всередині» на одиночні прості та одиночні ускладнені, а також виокремлення ускладнених правопорушень від сукупності кримінальних правопорушень. У цьому контексті особливого значення набуває необхідність встановлення того, чи є певне діяння, що має «складний» (комплексний) характер, саме одиничним кримінальним правопорушенням (простим або ускладненим), чи йдеться про сукупність кримінальних правопорушень, кожне з яких має самостійний склад і утворює окрему підставу для кримінальної відповідальності. Для ілюстрації зазначеного можна звернутися до кримінальних правопорушень проти власності. Так, крадіжка, що визначається як таємне викрадення чужого майна, вважається простим одиничним кримінальним правопорушенням. Натомість, кваліфікований грабіж як відкрите викрадення чужого майна, поєднане з погрозою або застосуванням насильства, що не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, а також розбій як напад з метою заволодіння чужим майном, поєднаний із насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи класифікуються як ускладнені, але, при цьому, також залишаються одиничними кримінальними правопорушеннями. Інакше кажучи, попри те, що грабіж і розбій у своєму «матеріалізованому» вигляді можуть охоплювати діяння, які водночас мають ознаки посягання не лише на власність, але й на життя чи здоров'я особи, і кожне з яких може розглядатися як самостійне кримінальне правопорушення, законодавець кваліфікує їх як одиночне, але ускладнене кримінальне правопорушення, передбачене окремою частиною статті Особливої частини КК.

У зв'язку з цим, під ускладненим кримінальним правопорушенням доцільно розуміти таке, що складається з двох або більше кримінально-протиправних діянь, кожне з яких, якщо розглядати його ізольовано, становить самостійне кримінальне правопорушення. Проте внаслідок їх органічної єдності вони утворюють одне одиничне кримінальне правопорушення,

що повністю охоплюється ознаками однієї статті (чи частини статті) Особливої частини КК України (див.: *Марін О. Множинність кримінальних правопорушень: навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. С. 22*). Правильне розуміння наведених положень має принципове значення для коректної постановки кримінально-правового «діагнозу», оскільки дозволяє відмежувати ускладнене одиничне правопорушення від сукупності кримінальних правопорушень.

У підсумку слід зазначити, що глибоке усвідомлення змістовно-структурних особливостей статей Кримінального кодексу є необхідною умовою для коректного правозастосування та ефективного використання кримінально-правових норм у практичній діяльності. З урахуванням викладених підходів, доцільно перейти до подальшого аналізу проблематики в наступному розділі публікації.

Складнощі інтерпретації кримінально-правових норм у правозастосовній практиці

Аналіз складнощів правозастосування у сфері кримінального права доцільно розпочати з теоретичних міркувань, пов'язаних із розумінням співвідношення понять *«інтерпретація кримінально-правових норм»* та *«кваліфікація кримінальних правопорушень»*. Зазначені поняття перебувають у тісному функціональному зв'язку, але інтерпретація виступає, так би мовити, передумовою і інтелектуальною основою кваліфікації. Інтерпретація кримінально-правової норми, у загальному розумінні, становить процес тлумачення - тобто з'ясування та роз'яснення її змісту, встановлення цілей, смислового навантаження та меж застосування. Інтерпретація спрямована на формування розуміння того, які діяння заборонено законом, які ознаки формують склад кримінального правопорушення та яка правова природа цих ознак. Кваліфікація ж, навпаки, - це застосування вже інтерпретованої норми до конкретного фактичного діяння, тобто зіставлення встановлених ознак вчиненого діяння з ознаками, передбаченими кримінально-правовою нормою. Таким чином, інтерпретація передуює кваліфікації та забезпечує її коректність і обґрунтованість. Без правильного розуміння змісту кримінально-правової норми неможливо здійснити правомірну кваліфікацію діяння. Відповідно, інтерпретація постає як теоретико-правовий етап пізнання норми, тоді як кваліфікація - це її практико-застосовне втілення. Інтерпретація розкриває зміст кримінального закону, а кваліфікація реалізує цей зміст щодо конкретного випадку.

Більш ґрунтовний аналіз правової природи поняття *«кваліфікація кримінального правопорушення»* дає підстави стверджувати, що це явище виходить за межі простої юридичної оцінки діяння, вчиненого конкретною особою. У широкому розумінні саме кваліфікація визначає правову основу усього процесу кримінального судочинства - від моменту порушення кримінального провадження до винесення вироку та призначення покарання. Коректна кваліфікація забезпечує законність та обґрунтованість притягнення особи до кримінальної відповідальності, визначає межі для оцінки допустимості доказів, впливає на вибір запобіжного заходу, кваліфікацію вчиненого при розгляді справи судом та призначення справедливого покарання.

Помилки у кваліфікації здатні істотно викривити зміст кримінально-правової оцінки діяння, порушити принцип законності, а також призвести як до безпідставного кримінального переслідування, так і до уникнення відповідальності особою, яка фактично вчинила кримінальне

правопорушення. І в основі цього, що потрібно ще раз підкреслити, завжди знаходиться (повинна знаходитись) кримінально-правова інтерпретація, причому не тільки як етап тлумачення положень кримінального законодавства, а й, в певній мірі, як маркер професійного рівня особи, яка «сприймає» та застосовує положення кримінального законодавства. У цьому контексті доцільно ще раз наголосити, що в основі правильної кваліфікації завжди має перебувати повноцінна кримінально-правова інтерпретація. Вона виступає не лише обов'язковим етапом тлумачення норм кримінального законодавства, а й, у певному сенсі, своєрідним індикатором професійного рівня правника, який сприймає, осмислює та застосовує положення кримінального закону в конкретній ситуації.

Безумовно, інтерпретація кримінально-правових норм у практичній діяльності характеризується постійним пошуком балансу між основними кримінально-правовими принципами, загальними та конкретними положеннями кримінального законодавства, а також практикою його застосування. Причини цього явища мають як об'єктивний, так і суб'єктивний характер, зокрема вони пов'язані з теоретичним осмисленням та фактичним застосуванням положень кримінального законодавства. Тому необхідно починати з усвідомлення того, що тлумачення кримінального закону є інтелектуально-правовою діяльністю, спрямованою на розкриття дійсного змісту кримінально-правової норми (статті КК України, її частини), визначення мети такої норми, основних її ознак, особливостей складу кримінального правопорушення, яке вона регламентує, а також її місця у системі законодавства.

Безперечно, цей процес ускладнюється об'єктивними чинниками, що існують у чинному кримінальному законодавстві, і вимагає глибокого проникнення у кримінально-правову матерію. До таких чинників належать конкуренція кримінально-правових норм, наявність оціночних понять, можливі законодавчі прогалини, мінливість законодавства, певна неузгодженість національних та міжнародних підходів до визначення загальних і специфічних кримінально-правових положень, а також наявність розбіжностей у судовій практиці, що зумовлює необхідність додаткових роз'яснень.

Велику роль у цьому процесі відіграє ментально-професійний рівень суб'єкта правозастосування, який найбільш чітко проявляється при тлумаченні в широкому сенсі (не тільки при інтерпретації), зокрема, суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, зокрема встановлення форм вини, мотивів, цілей вчинку, а також кримінального наміру у широкому розумінні. Особливо гостро ця проблема постає у сфері економічних злочинів та корупційних правопорушень, де саме ознаки суб'єктивної сторони діяння виступають ключовою складовою для «підбору» пропорційного (адекватного) складу кримінального правопорушення, що відповідає фактичним діям і їх наслідкам.

Шляхи, спрямовані на подальше удосконалення діяльності з інтерпретації кримінально-правових норм та подолання пов'язаних із цим

проблем, є досить відомими і включають низку ключових напрямків. Значна частина цих напрямків пов'язана з діяльністю закладів вищої освіти та наукових установ. Зокрема, йдеться про розвиток і зміцнення наукової доктрини у сфері роз'яснення кримінально-правових понять, а також постійне підвищення професійно-методологічного рівня практикуючих правників. Це має сприяти глибшому розумінню складнощів сучасного кримінального права та формуванню навичок його коректного тлумачення.

Водночас слід враховувати, що складнощі інтерпретації кримінально-правових норм є закономірним наслідком високої соціальної значущості та специфіки кримінального права. Відтак, завданням практикуючого правника є не лише буквальне прочитання закону, а й виявлення його дійсного сенсу з урахуванням загальних принципів законності та індивідуальної винної особистої відповідальності - як основоположних умов побудови правової держави.

Саме з урахуванням викладених вище положень доцільно розглянути правові рішення, які аналізують складні питання застосування кримінально-правових норм, насамперед у контексті судових вироків. Вирок, як відомо, є завершальним етапом кримінального провадження, основним та остаточним судовим рішенням по суті справи, що ухвалюється судом першої інстанції. Відповідно до положень статті 370 Кримінального процесуального кодексу України (далі - КПК), вирок повинен бути законним (ухваленим відповідно до вимог закону), обґрунтованим (спиратися на докази, досліджені в суді) та вмотивованим (містити логічне обґрунтування висновків суду) - ч. 1 цієї статті. Законним визнається рішення, ухвалене судом з урахуванням норм матеріального права та з дотриманням вимог кримінального процесуального законодавства (ч. 2 ст. 370 КПК). Апеляційний суд, згідно зі статтею 404 КПК, здійснює перегляд судових рішень суду першої інстанції в межах апеляційної скарги. Касаційна інстанція (Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду) перевіряє законність рішень нижчих судів у межах касаційної скарги (ст. 433 КПК). Говорячи дещо спрощено, вирок суду першої інстанції є первинним судовим рішенням, яким вперше вирішується питання про винуватість особи. Апеляційна інстанція здійснює перевірку законності, обґрунтованості та вмотивованості такого рішення з можливістю нового розгляду справи по суті, тоді як касаційна інстанція контролює правильність застосування норм матеріального і процесуального права. У сукупності ці стадії формують багаторівневу систему судового контролю за правосудністю вироку.

Розглядаючи питання судових рішень, доцільно зазначити важливе положення, не заглиблюючись у деталі, яке стосується сучасних джерел кримінального законодавства та ролі судового рішення в цій системі.

Традиційно судові рішення в Україні, що є державою з кодифікованою правовою системою, посідають, умовно кажучи, «допоміжне» місце в ієрархії джерел кримінального права. Вони не мають формального нормативного характеру, однак розглядаються як важливий елемент механізму реалізації кримінального законодавства. Рішення Верховного Суду України та Європейського суду з прав людини сьогодні набувають так званого «квазіпрецедентного» значення, що зумовлює їхню роль у забезпеченні єдиного застосування закону та зміцненні принципу верховенства права, що підкреслює їх вагомість. Це свідчить про те, що судова практика, здобуваючи дедалі більший вплив, виступає, по суті, важливим інтерпретаційним інструментом (раніше поняття «тлумачили»), а не джерелом нормотворчої функції кримінально-правової системи.

Водночас висока якість судових рішень, що є однією з передумов єдності судової практики, має розглядатися як системоутворюючий чинник правової системи загалом, який сприяє дотриманню принципу верховенства права та підвищенню довіри суспільства до судової влади. Враховуючи значні об'єктивні причини, в сучасних умовах важко забезпечити постійну якість судових рішень, зокрема на касаційному рівні (див.: *У Верховному Суді повідомили, чому вкрай важко забезпечити єдність та стабільність судової практики – відомі причини.* <https://sud.ua/uk/news/publication/342107-v-verkhovnom-sude-soobschili-pochemu-ochen-trudno-obespechit-edinstvo-i-stabilnost-sudebnoy-praktiki-izvestny-prichin>). Саме тому неточності в судових рішеннях свідчать про те, що правозастосування є динамічним процесом, аналіз якого повинен сприяти безперервному удосконаленню діяльності судової системи.

Окремі складнощі практичної інтерпретації

Розуміння труднощів, що виникають у теоретичній та практичній інтерпретації положень кримінального законодавства, потребує систематичного аналізу практичних судових рішень. Такий аналіз спрямований на тлумачення та, певною мірою, узагальнення судових казусів з метою формування єдиних, за можливості, теоретико-методологічних принципів застосування цього законодавства. У цьому контексті заслуговують на увагу два схожі за загальним змістом рішення Касаційного суду у складі Верховного Суду України, які стосуються інтерпретації конкретних випадків кримінально-правових посягань, визначення обов'язкових ознак таких діянь, а також співвідношення і, певною мірою, в «залежності» від цього, різних кримінально-правових норм, що містяться у різних частинах однієї статті КК, або, інакше кажучи, співвідношення між різними частинами однієї статті КК України. Розглянемо ці казуси як складні справи з неоднозначними фактичними обставинами та різним тлумаченням кримінального законодавства.

У першому випадку йдеться про ухвалу, в якій вказується, що в диспозиції частини 1 статті 194 КК «Умисне знищення або пошкодження майна» встановлено, що таким діянням є «умисне знищення або

пошкодження чужого майна, що заподіяло шкоду у великих розмірах». При цьому ознака «умисне знищення або пошкодження майна» визнається обов'язковою для кваліфікації, натомість ознака «що заподіяло шкоду у великих розмірах» -необов'язковою. Відповідно, відсильна (як інколи кажуть – кваліфікована) диспозиція, викладена у частині 2 цієї ж статті, повинна враховувати лише обов'язкову ознаку, а саме — «умисне знищення або пошкодження чужого майна», тоді як ознака «що заподіяло шкоду у великих розмірах» не є обов'язковою для застосування кваліфікації за частиною 2 ст. 194 КК.

Таким чином, стверджується, що факт умисного знищення чужого майна будь-яким загальнонебезпечним способом є достатнім для притягнення особи до кримінальної відповідальності за частиною 2 статті 194 КК, а настання «великої матеріальної шкоди» не є необхідним. У захисту виникали заперечення, зокрема клопотання про скасування попередніх судових рішень та закриття кримінального провадження у зв'язку з відсутністю в діяннях особи складу кримінального правопорушення через відсутність ознаки «великої матеріальної шкоди». Однак Касаційний суд, виходячи з того, що законодавець, «вживаючи» термін «те саме діяння» у диспозиції частини 2 статті 194 КК, має на увазі виключно «суспільно небезпечне діяння» як ознаку об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, без урахування наслідків у вигляді заподіяної шкоди, підтвердив законність вироку місцевого суду та ухвали апеляційного суду щодо кваліфікації діянь цієї особи за частиною 2 статті 194 КК (див.: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80889416>; <https://www.facebook.com/supremecourt.ua/словосполучення-те-саме-діяння-вживає-в-диспозиції-ч-2-ст-194-кримінального-кодек/464878934286997/>).

У другому випадку також йдеться про кримінально-протиправне посягання на чужу власність, при цьому розмір заподіяної шкоди не досягає встановленого кримінально-правового рівня. Зокрема, особа проникла до чужого автомобіля та заволоділа майном (викрала), вартість якого перебуває в межах адміністративної відповідальності. Враховуючи це, суд, імовірно виходячи з припущення про наявність тільки діяння, що саме по собі «набуває» кримінально-правового значення у кримінальних правопорушеннях проти власності, виділяє з єдиного за видом складу матеріального кримінального правопорушення (яке складається з діяння та наслідків) саме ту складову, що характеризує спосіб вчинення діяння, вбачаючи в ній основну системоутворюючу ознаку, яка дає підстави для кваліфікації діяння за частиною 1 статті 162 Кримінального кодексу України. Суд мотивує це тим, що «приписами частини 1 статті 162 Кримінального кодексу передбачено кримінальну відповідальність за незаконне проникнення до житла чи іншого володіння особи, незаконне проведення в них огляду чи обшуку, а також незаконне виселення чи інші дії, що порушують недоторканність житла громадян. Таким чином, відповідно до остаточної аргументації суду, у розвиток конституційних положень про недоторканність житла та іншого володіння особи (стаття 30 Конституції України) у статті 162

КК встановлено кримінальну відповідальність за незаконне проникнення не лише до житла, а й до іншого володіння фізичної особи» (см.: *Надія Гришанова. Крадіжка з авто: Верховний Суд вказав на правила кваліфікації з урахуванням змін у Кримінальному кодексі*. https://jurliga.ligazakon.net/news/239321_kradzhka-z-avto-verkhovniy-sud-vkazav-na-pravila-kvalifikats-z-urakhuvannya-zmn-u-kriminalnomu-kodeks). Водночас таке судове рішення викликає певні дискусії з огляду на низку окремих положень, що потребують подальшого науково-правового осмислення.

Отже, розпочнемо аналіз зазначених випадків із загальних, видових характеристик. Відомо, що кримінально протиправні посягання проти власності, за винятком розбою, який має специфічну природу, за своєю конструкцією є матеріальними складами кримінальних правопорушень. Основна суспільна небезпека цих правопорушень полягає у заподіянні шкоди відносинам власності. Варто наголосити, що всі (!) кримінально-протиправні посягання проти власності порушують суспільні відносини власності, спричиняючи їм реальну шкоду, яка має виразний характер і може бути встановлена на практиці. Відтак законодавець формулює конструкцію цих складів таким чином, що встановлення наслідків діяння є обов'язковою умовою для визнання його закінченим кримінальним правопорушенням, а також є обов'язковим (!) критерієм при його кваліфікації. Саме таке правило закріплене у конструкції матеріальних складів кримінальних правопорушень.

Інакше складається ситуація з іншими видами кримінальних правопорушень, де визначення конкретних суспільно небезпечних наслідків у предметному вигляді ускладнене, як, наприклад, у статті 336 КК України «Ухилення від призову на військову службу під час мобілізації на особливий період, на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період»). У таких випадках законодавець виходить із презумпції наявності суспільно небезпечних наслідків, зокрема для обороноздатності держави, без чіткого встановлення конкретної шкоди, бо сформулювати вимогу правникам встановити, якою є ця шкода, в якому вигляді у кожному конкретному випадку вона може проявлятися, означатиме поставити взагалі нерозв'язне завдання.

Це обумовлює формальний характер відповідних складів кримінальних правопорушень, коли для кваліфікації необхідно встановити лише факт вчинення діяння. Варто зауважити, що навіть у формальних складах кримінальних правопорушень можливе встановлення наслідків діянь не є зайвим, адже будь-які ознаки, що характеризують конкретне діяння, мають значення. Вони можуть виступати як кваліфікуючі ознаки, що впливають на кваліфікацію, або мати значення при призначенні покарання як обтяжуючі чи

пом'якшуючі обставини (Стрельцов Є.Л. *Економічні злочини: Теоретичний погляд. Монографія. Передмова академіка В.В. Сташиса. Монографія. Одеса: Астропринт, 2001. 240 с.; Стрельцов Є.Л. Економічна злочинність в Україні. Курс лекцій. Передмова проф. Мартина Фінке (університет Пассау, ФРН). Одеса, Бахва, 1997 р., 392 с.; Економічні злочини: внутрідержавні та міжнародні аспекти. Передмова Джесса Мегхена (Іллінойський ун-т, США). Одеса, Астропринт, 2000, 412 с.)*

Повертаючись до матеріальних складів кримінальних правопорушень, зокрема, проти власності, необхідно підкреслити, що крадіжка, поєднана з проникненням у житло, інше приміщення чи сховище (частина 3 статті 185 КК), є кваліфікованим одиничним складом, у якому всі ознаки є взаємопов'язаними та взаємодоповнюваними, що потребує їх обов'язкового урахування при кримінально-правовій інтерпретації. Також, вище наведена позиція суду не враховує суб'єктивну сторону діяння. Так, при викраданні чужого майна шляхом крадіжки, діяння має чітко визначений об'єкт, предмет посягання, мотив і ціль, тобто чітку об'єктивно-суб'єктивну спрямованість. Водночас кримінально-правові правопорушення, передбачені у розділі V Кримінального кодексу України «Кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина», зокрема й ті, які визначені в статті 162 КК, мають зовсім інший зміст у визначенні та суб'єктивних намірах особи, що їх вчиняє.

Багато в чому, аналогічний підхід існує і при інтерпретації положень, визначених у ч.1 ст. 194 КК: це матеріальний склад кримінального правопорушення, і наслідки у вигляді шкоди великого розміру виступають обов'язковою ознакою цього одиничного ускладненого кримінального правопорушення. Ця обов'язкова ознака не лише визначає кримінально-правову природу умисного знищення або пошкодження чужого майна, а й відмежовує його від випадків знищення майна, відповідальність за які передбачена у інших галузевих нормативних актах. У юридичній науці існують пропозиції щодо внесення змін до статті 194 КК України (див., наприклад, *Мартишко М.В. Кримінально-правова характеристика умисного знищення чи пошкодження майна. <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/05/25.pdf>*), проте такі ініціативи є суб'єктивною точкою зору. Якщо ж відповідне рішення виносить суд то це фактично означатиме створення нового законодавства, що є недопустимим в умовах кодифікованої правової системи. У будь-якому разі, повертаючись до загальних положень, висловлених раніше, слід зазначити, що склад кримінального правопорушення, передбачений у кримінально-правовій нормі, закріпленій законодавцем у частині першій статті 185 Кримінального кодексу України, так само як і склад кримінального правопорушення, визначений у частині першій статті 194 цього ж Кодексу, становлять базові (основні) склади кримінальних правопорушень — відповідно крадіжки та умисного знищення або пошкодження майна. Водночас інші кримінально-правові норми — частини цієї ж статті КК, сформульовані законодавцем як наступні або, умовно кажучи, «похідні» від зазначених, мають «відштовхуватися» від

основного (базового) складу кримінального правопорушення у своєму соціально-правовому функціонуванні. Інакше кажучи, кваліфіковані та особливо кваліфіковані склади кримінальних правопорушень не можуть існувати автономно; їхня юридична чинність завжди зумовлені наявністю у законі відповідного основного складу.

І на завершення...

Обговорення та дискусії щодо точного і ретельного застосування кримінального законодавства є невід’ємними процесами становлення правової держави, оскільки вони сприяють розвитку та вдосконаленню законодавства, а також забезпечують відповідність норм принципам справедливості й законності. На більш конкретному рівні такі процеси сприяють не лише покращенню законодавчої бази, а й коректному застосуванню існуючих правових норм, що в підсумку забезпечує підвищення ефективності кримінального законодавства. Слід також зауважити, що в контексті розвитку законодавства обговорення та дискусії виконують двояку функцію: з одного боку, вони підкреслюють ключові законодавчі постулати, а з іншого — виявляють «слабкі місця» та суперечності у законодавстві, що стимулює законодавця вносити необхідні зміни та доповнення. Окрім того, такі дискусії можуть суттєво впливати на якість застосування законодавства, оскільки кожен випадок його застосування, що розглядається на різних рівнях, додатково акцентує увагу на основних положеннях, закріплених у законі. Це, зі свого боку, сприяє більш ретельному дотриманню фундаментальних принципів кримінального права, зокрема принципів законності, рівності перед законом та відповідальності за винні дії. Обговорення мають також значення у сфері профілактики кримінально-протиправних посягань на різних рівнях, оскільки вони стимулюють (або можуть стимулювати) розробку ефективніших превентивних заходів, що є одним із пріоритетних завдань кримінального законодавства. Важливо враховувати, що такі дискусії мають також вплив на формування індивідуальної свідомості та правосвідомості, оскільки сприяють формуванню громадської думки та вихованню громадян у дусі поваги до закону. Отже, будь-які кваліфіковані обговорення і дискусії сприяють удосконаленню законодавчої бази та обґрунтованому практичному застосуванню наявних кримінально-правових норм, що поступово веде до більш ефективного захисту прав громадян і суспільних інтересів від кримінально-протиправних посягань. Такий підхід максимально забезпечує реалістичні, а не утопічні, підходи до інтерпретації

та застосування кримінального законодавства, підтримуючи необхідний баланс між стабільністю та гнучкістю при прийнятті правових рішень.

Теги: кримінальне законодавство, кримінальне право, Кримінальний кодекс, кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, склад кримінального правопорушення, кримінально-правова норма